

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Mészáros László:

A hódoltsági latinok, görögök és cigányok történetéhez

(16. századi oszmán-török szórványadatok)

I. A hódoltsági latinok, görögök és cigányok történetének kutatása

Hódoltsági szakkutatásunk meglehetősen kevés gondot fordított a XVI. századi latinok, görögök és cigányok gazdasági-társadalmi viszonyaira vonatkozó adatok összegzésére. Ennek oka főképpen a rendkívül kedvezőtlen forrás-adottságokban rejlett. Az isztambuli török forrásanyag egészen az elmúlt évtizedekig hozzáférhetetlen volt a kutatók számára, s Velics két kötetes forráskiadványa, melynek anyagát a hazai és nyugat-európai levéltárak töredékes oszmán-török irataiból összeválogatott szemelvények alkották, az említett etnikumokkal kapcsolatos adatokat alig-alig tartalmazott.¹ Latin, magyar és német nyelvű iratok csak elszórtan maradtak fenn a Duna—Tisza melléki kiterjedt hódoltsági területről, s latinokról, görögökről és cigányokról még kevésbé adnak hírt, mint a török források. Mivel a siyaqat írású török adódefterek és más források csak a 16. századból, s túlnyomórészt a budai szandzsák (főképpen Buda és Pest) területéről említenek görögöket, latinokat és cigányokat, átvizsgáltuk Pest, Pilis és Solt vármegyék valamennyi 16. századi portális, decimális és urbáriális conscriptióját is.² Kutatásunk azonban e téren nem járt eredménnyel: a legfontosabb helységek (Buda, Pest, Ráckeve) egyetlen latin—magyar adóösszeírásban sem szerepelnek 1541—1600 között, s Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd, Vác és a falvak adójegyzékei csak a porták számát tartalmazták. A váci püspökség néhány XVI. század végi urbárium és dézsmalajstroma csak a magyar telkesjobbágyok (coloni) és házas zsellérek (inquilini) személynevét és járandóságát foglalja magában. A latin—magyar források e negatívuma méginkább kiemeli az utóbbi évtizedekben közzétett oszmán-török források jelentőségét, melyekben a jelzett etnikumokról számos adat található.

A hódoltsági latinokról egyetlen cikk jelent meg napjainkig, a néhány éve elhunyt Fekete Lajos turkológus tollából.³ A 16. századi hódoltsági cigányokról önálló publikáció még nem látott napvilágot, mindössze a török kor romantikus-érzelmes szemlélője, Takáts Sándor közölt néhány adatot a cigány-

¹ Magyarországi török kincstári defterek. Ford.: Velics Antal, I. Bp. 1886. LVI + 468, II. Bp. 1890. XXX + 772.

² Magyar Országos Levéltár. Magyar Kincstári Levéltárak. Magyar Kamara Archivuma. Urbaria et conscriptiones. E 156. 62/32, 62/23. Conscriptiones portarum. E 158. Pest-Pilis megye, 1552., 1565. és 1588. évi összeírása. Filmtár: 2307., 2308. sz. doboz. 16. k., 111—6. (1565), 62. k., 220—1. (1670, 224—6. (1570), 263—6. (1576), 280—3. (1583), 395—8. (1588). 1635. sz. doboz. 63. k., Pest és Szolnok vm., 99—119. (1552), 189—219. (1565). 64. k., Pest-Pilis vm., 221—7. (1588). 1673. sz. doboz: 1576, 1576—78., 1582., 1570—71., 1574., 1583., 1588. év. 1680. sz. doboz: 1559. év.

³ Fekete Lajos: Latinok a XVI. századi Budán. = Magyar Nyelv, 57. évf. 1961. 417. sz. 20—5.

zenészekről a török és magyar muzsikásokról készített írásaiban.⁴ A középkorvégi Magyarország görög etnikumára vonatkozó szórványadatokat legutóbb Füves Ödön foglalta össze a pesti görögökről készített cikkében.⁵ Konkrét adatokat ő sem talált a hódoltsági görögökről, noha évtizedek óta lankadatlan szorgalommal kutatja a magyarországi görög diaszpóra történetét a késői feudalizmus időszakában. Az utóbbi évtizedekben publikált oszmán-török források bizonyára elkerülték figyelmét; ez lehet a magyarázata, hogy a pesti görögökkel kapcsolatban ama véleményének adott hangot, hogy „mivel a török állampolgárságú görögöket a török hatóságok nem tartották nyilván. ezért nem maradtak adatok a görögök pesti működéséről sem. . .”⁶

2. A hódoltsági latinok kereskedelmi forgalma (1550—1580)

Az 1550—1580 közötti évekből fennmaradt budai török vámnaplók a mohamedánok, magyarok, délszlávok és zsidók után éppen a latinokról közölnek legtöbb adatot. A Budán és Pesten megtelepedő latinok eredetére, állandó lakhelyére vonatkozó feltáró munkát Fekete akadémikus végezte el. Kutatásai-
ból tudjuk, hogy a latinok a raguzai (dubrovnikai) római latin kolónia elszlávosodott leszármazottai voltak, akik csak római katolikus vallásukat és latin népvnevüket őrizték meg a szláv tengerben. A török szultánoktól már a 15. század derekán igen fontos privilégiumokat kaptak, melyek segítségével élénk kereskedelmi forgalmat bonyolítottak le a balkáni területek népeivel. Magyarország középső harmadának török megszállása után Szülejmán szultántól is kereskedelmi kiváltságra tettek szert, s ettől kezdve évente megjelentek a budai vámnál.⁷ A vámnaplókon kívül az 1551-es budai boltjegyzék is említést tesz két latinról. A budai török írnok két üresen álló, pusztuló boltról megjegyezte, hogy azért maradt gazdátlanul, mert a bérlők, Vukik' latin és Mihócs Nikola latin visszatértek Dubrovnikba (Raguzába).⁸ Vukik' neve nem szerepel a budai vámnaplókban, Mihócsé viszont megtalálható az 1551-es, 1579-es és 1580-as feljegyzésekben is.

Az 1550—51-es, 1572—73-as és 1579—80-as török vámnaplók összesen 28 latinról tudósítanak, akik 84 alkalommal vámmoltattak árut a vilajet székhelyén.⁹ A vámnaplók bejegyzései szerint 6 latin — Nikola, Luka, Kücsük Jovan, Kurd, Sitvenik-oglu, Siteván — Budán lakott, míg Pesten 10 latin talált ideiglenes lakást magának: Andria, Kara Jovan, Kirilo, Marko, Berko, Jovan, Gyurko, Dereagik, Gyure, Istefán. A többiek lakhelye nincs megnevez-

⁴ Takáts Sándor: A török—magyar énekesek és muzsikások. = Rajzok a török világból. I. Bp. 1915. 416—38, uő.: Küzdelem a tánc és a muzsika ellen. = A magyar múlt tarlójáról. Bp. 1926, uő.: Régi magyar trombitások. = A régi Magyarország jókedve. Bp. 1921. 146—54.

⁵ Füves Ödön: A görög kereskedők megjelenése Pesten. = Antik Tanulmányok, XIX. k. 1972. 2. sz. 227—31.

⁶ Uo. 228.

⁷ Fekete. 1961. 20—5., Gelcich József. Raguzai és Magyarország összeköttetésekének okmánytára. Bp. 1887, Franz Kraelitz: Osmanische Urkunden in türkischer Sprache. Wien, é. n. 47, 51, Margalits Ede: Horvát történelmi repertórium. II. Bp. 1902. 96, 199.

⁸ Velics; 1890. 121. 123; Fekete, 1961. 21.

⁹ Budai török számadáskönyvek (1550—1580). Közzétette Fekete Lajos és Káldy-Nagy Gyula. Bp. 1962. 18, 24—6, 28, 33, 41, 43, 47, 54, 57, 63, 65—7, 71—2, 84—6, 88, 93, 100, 102, 107, 111, 119, 129, 131, 145, 149, 162, 168—9, 180, 194—6, 198, 202, 207, 21", 214, 221, 230, 237, 239, 244—6, 245—6, 250—1, 253, 255, 257, 259, 261, 265, 267, 270, 274, 276.

ve, ők talán csak árut szállítottak át a vámon, de nem telepedtek meg Budán vagy Pesten. A 16. század második felében tehát 10—16 latin élhetett Budán és Pesten — egyesek talán családjukkal, mint Siteván, akinek hasonló nevű fiát is megemlítik a vámnaplók (Siteván-oglu = Siteván fia) —, s számukat időnként néhány fővel megnövelték a tartomány székhelyére árut szállító raguzaiak. A Pesten megtelepedő latinok közelebbi lakhelye nem ismeretes, a budaiak esetleg a várban levő Olasz utcában laktak.¹⁰ A raguzai latinok és az olaszok önálló testületet alkottak, mely valamelyes belső önkormányzattal is rendelkezett. Vezetőjük a prefektus volt, aki a zsidók kethüdájához és a cigányvajdához hasonlóan a magyar főbíró fennhatósága alá tartozott.¹¹ Egy 1557-es levél szerint „Nog Iwan” volt a „prefektus Itolorum Budensium”.¹² A raguzaiak és az olaszok az 1598—1602-es ostromok idején hagyták el Budát.¹³ A 17. századból csak a temesvári vilajetből említenek latinokat a még közöletlen oszmán-török források.¹⁴

1550-ben egy latin fordult meg a budai vámnál, 1551-ben 4 latin 5 ízben járt a vilajetszékhelyen, 1571-ben 14 latin 25 utat tett meg, 1572-ben 4 latin 1—1 alkalommal vámoltatott Budán. 1573-ban 13 latin 27 árubeszerző utat tett meg, 1579-ben 3 latin 1—1 ízben vámoltatott Budán. Utoljára 1580-ból említenek latinokat a budai vámnaplók: 9 latin 19 alkalommal fordult meg a magyarországi török hódoltság központjában. A kereskedelmi forgalmukkal kapcsolatos fontosabb adatokat az 1. táblázatban foglaltuk össze. Mivel az élelmiszerek és ruházatkodási cikkek vámja az áru értékének 3—5%-a volt, az átlagos 4%-os vámból számítottuk ki az áru értékét.¹⁵

Legnagyobb mennyiségben különféle ruházatkodási cikkeket: posztó- és kelme-fajtákat, szattyánt, prémet, bundát, öltönyt és süveget szállítottak Budára a raguzai latinok, összesen 340 méter és 10,132 kg mennyiségben. Nyugatról csak nagyon kevés posztót hoztak a hódoltság területére: dimi, vereszit, szoberman és kisznicser fajtákat, melyeket vég-számra vámoltak el Budán a törökök. Az áru túlnyomó részét a Balkánról hozták fel, ezt denkbén (fél lóteher, kb. 75 kg) vámolták el. Innen egyszerű csukaposztót, durva abaposztót, valamint sítamid nevű kelmét szállítottak; ezeket a balkáni zsidó, görög és délszláv műhelyekben állították elő. Aselt (viaszt, mézet) 14,084 kg és 2 hordó (2 fucsi, kb. 100 kg) mennyiségben vitték Budára a latinok. A mézet a mohamedán cukrászok, a viaszt pedig a gyertyaöntő házak (semhánék) mesterei dolgozták fel. Igen nagy mennyiségben kereskedtek borral is: összesen 10,896 literrel vitték át a vámon. Ezt részben a környékbeli jó bortermő helyeken vásárolhatták fel, esetleg a szerémségi és más délvidéki borvidékeken. Főleg Jovan, Berko és Martin folytatott intenzív borkereskedelmet; az első 1584, a második 1296, a harmadik 1056 liter bort vitt Budára.

Néhány latin állatbőrrel is kereskedett, melyet az alföldi nagy állattenyésztő házvárosokból szerezhettek be. Marko 1520 db nyers marhabőrt vitt

¹⁰ *Fekete Lajos — Nagy Lajos*: Budapest története a török korban. = Budapest története. II. Főszerk. Gerevich László. Bp. 1973. 382, 388.

¹¹ *Jankovich Miklós*: Buda város keresztény tanácsa a török hódoltság korában. = Tanulmányok Budapest múltjából. XIV. k. Bp. 1961. 147—59.

¹² MOL. Nemzeti Múzeum törzssanyag. Fasc. 1557. No. 101. Idézi: *Jankovich*, 1961. 157.

¹³ *Gárdonyi Albert*: Buda és Pest keresztény lakossága a török hódoltság alatt. = TBM. V. k. Bp. 1936. 13—33.

¹⁴ *Fekete*, 1961. 23.

¹⁵ *Fekete — Káldy-Nagy*, 1962. 558.

1. táblázat

A latinok áruforgalma 1550—1580 között

Név	Az elvámolások		Az áru		% -os részesedés
	száma	ideje	vámja	értéke	
			akcsében		
1	2	3	4	5	6
Marko	7	1551—72—3	9 600	240 000	23,0
Andria	6	1551—73	4 225	108 125	10,4
Kara Jovan	8	1551—72—3	3 700	92 500	8,9
Jovan	8	1551—72—3	3 398	83 438	8,0
Mihócs	8	1551—79—80	3 029	75 725	7,3
Nikola	8	1551—73—80	2 925	73 126	7,0
Kirilo	2	1550—51	1 968	49 200	4,7
Luka	5	1573—80	1 752	43 819	4,2
Berko	5	1573—79—80	1 462	36 562	3,5
Kücsük Jovan	4	1551—72—73	1 419	35 475	3,4
Kurd	2	1571—73	950	23 750	2,3
Gyuro	2	1571	900	22 500	2,1
Sitvenik-oglu	1	1573	900	22 500	2,1
Majsa	1	1571	800	20 000	2,1
Dereagik	1	1551	678	16 950	1,6
Gyurko	1	1551	621	15 526	1,5
Ilja	1	1530	500	12 500	1,3
Szimo	1	1580	450	11 125	1,2
Sitvenik	1	1571	300	7 500	0,8
Siteván	1	1573	300	7 500	0,8
Martin	1	1580	275	6 875	0,6
Vidak	2	1571	238	5 938	0,6
Istefan	1	1571	200	5 000	0,6
Vidál	1	1571	187	4 687	0,5
Kücsük	1	1571	187	4 687	0,5
Venedek	1	1571	158	3 938	0,4
Vida	1	1580	78	1 950	0,2
Dragok	1	1573	75	1 875	0,2
28 név	84	1550—1580	41 718	1 045 450	100,0

át a vámon, Luka 320 db-ot. Vida 620 db báránybőrt szállított Budára. Az állatbőröket valószínűleg a Tabánban tevékenykedő balkáni mesterek dolgozták fel készáruvá. A ruhanemű és a mezőgazdasági termékeken kívül egyéb árucikkkel csak elenyésző mértékben kereskedtek a latinok. Mindössze 2 hordó pohárt, 1 hordó kést, 1 hordó keserű narancsot és 27 db kupát vitték Budára.

A vámnaplók szerint Marko, Andria, Kara Jovan és Jovan távolsági kereskedők bonyolították le a legnagyobb forgalmat a latinok közül. Összesen 29 áru felvásárló utat tettek meg; 4876 kg ruhaneműt, 2448 liter bort és 1520 db marhabőrt szállítottak a hódoltság központjába. Vámjuk 20 962,5 akcsét, azaz 419,24 magyar aranyforintot tett ki. Arujuk értéke 524 062,5 akce (10 481 ft) volt. A 16. század derekán a szarvasmarha átlagára 300 akce körül mozgott.¹⁶ A négy latin áruvásárlásra fordított pénzén tehát mintegy 1747 db marhát lehetett volna venni! A 28 latin kereskedelmi forgalmának 50,33%-át e

¹⁶ *Káldy-Nagy*: Tolna mezőváros mezőgazdasági termelése a XVI. század derekán a török adójegyzékekben. = Agrártörténeti Szemle, 4. évf. 1962. 579.

hivatásos nagykereskedők bonyolították le. Közülük is kimagaslóan fontos szerepet játszott Marko, a posztó- és marhabőrkereskedő, aki egyedül bonyolította le az áruforgalom csaknem negyedrészt! Igen jó összeköttetései voltak a török tartományi közigazgatás vezetőivel; a beglerbégnak például két ízben összesen 1500 kg posztót ajándékozott, melynek értéke 150 000 akcse (3000 aranyforint) volt!

A vámnaplókból megállapítható, hogy a raguzai latinok intenzív kereskedelmet folytattak, s csekély számuk ellenére jelentős mértékben vették ki részüket Buda áruforgalmából, hiszen alig 4 esztendő alatt 1 045 450 akcse értékben szállítottak árut a vilajetszékhelyre! A görögök és cigányok áruszállítása messze elmaradt e mögött: az előbbiek 61 600, az utóbbiak csak 12 125 akcse értékben vittek árut ugyanebben az időszakban! A görögök áruforgalma alig 0,14%-át, a cigányoké 0,03%-át tette ki a latinok kereskedelmi forgalmának. A raguzai latin kalmárok tőkeereje és kereskedelmi volumene csak a legtehetősebb mohamedán, zsidó, délszláv és magyar távolsági kereskedők pénzével, áruforgalmával vethető össze, akik a hódoltság kereskedelmi forgalmát szinte teljes egészében a saját kezükben összpontosították.¹⁷

3. A hódoltsági görögök

Adatok a ráckevei görögökről

A török források Buda, Pest és Ráckeve szultáni hászvárosokból említik a görögöket. A legtöbb görög Ráckevén (Kuvinban) élt, mely 1440 után a középső Duna-vidék görögkeleti centrumává fejlődött.¹⁸

A kevei „rácok” 1487-ben felépített Boldogasszony-temploma, mely hazánk egyetlen épen fennmaradt későgótikus-reneszánsz görögkeleti kőtemploma, padlózatában, falain és mennyezetén ma is őrzi a középkori ráckevei görögök emlékét. Freskóit görög művész készítette, s a 18. században szintén egy Athosz-hegyi görög festő, Gruntovics Tódor újította fel őket. A templomhoz az 1510-es évek elején két kápolnát is hozzáépítettek, melyekben görögkeleti szertartású kolostort rendeztek be. 1514-ben a templom belső festési munkálatait 3 görög kvargyián irányította: „Michaelis, Georgiis ac Janya”. A templom pronaoszában van elhelyezve két nemesi származású bíróviselt görög, Nicolaus

¹⁷ Káldy-Nagy Gyula szerint a budai kereskedelmi forgalom 60%-át a mohamedánok, 30%-át a magyarok, 10%-át a zsidók bonyolították le. E számítás némi korrekcióra szorul, hiszen nem foglalja magában sem a délszlávok, sem a latinok, sem egyéb „árus emberek” kereskedelmi forgalmát, mely 3–5% között mozoghatott. (*Káldy-Nagy: Harács-zedők és ráják. Török világ a XVI. századi Magyarországon.* Bp. 1970. 119.)

¹⁸ Diplomatarium Ráckevienne. Szerk. Magdi István. Szívár. 1888. I—XXXIX. oklevél, 1—72., Mol. Dl. 1603, Dl. 26.463, Dl. 32.649, Dl. 82.650, Dl. 82.651; Ráckeve, Árpád Múzeum Adattára: 5 eredeti oklevél, s a többiek hatóságilag hitelesített 18. századi másolatai; *Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában.* III. Bp. 1897. 313—4. *Bártfay Szabó László: Pest megye történetének okleveles emlékei 1002—1599-ig.* Bp. 1938. 315—6; *Notitia Hungariae novae geographico historica. Partis primae. Cis-Danubiane.* Tom. III. Elaboravit: Mathias Bel. Viennae 1737. 520—7; *Scaritus Máthé: Kevi Várassárol való szép Historia. Ráckeve 1581. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára.* Fol. Hung. 2904. 6; *Litkei Aurél: Buda-Pest a török uralom korában.* Bp. 1908. 41; *Makkai László: Pest megye története.* = Pest megye műemlékei. I. Szerk. Dercsényi Dezső. Bp. 1958. 86—8, 100—8; *Füves Ödön: A ráckevei görögök nyomában.* = Antik Tanulmányok, 6. k. 117—8; *Mészáros L.: „Elég merni is a nagyot”* *Skarica Máté ráckevei prédikátor-költő élete.* = Theologiai Szemle, 15. évf. 1972. 9—10. sz. 307—15.

és Dinko Sartor (Szabó) 1525-ös feliratú, díszes reneszánsz sírlapja.¹⁹ Buda eleste után a törökkel kollaboráló görögkeletiek még nagyobb lehetőségekhez jutottak; az 1541—1600 közötti időszak a „rácok” Kevéjének fénykora. 1541-től 1548-ig az egész Csepel-sziget ellenőrzésük alá került, ők szedték be a Kuvinszigeti mukátaa (pénzügyi egység) összes adóit. Az adóbeszedésre vállalkozó dúsgazdag „rác” kereskedőtökecések között több görög lehetett, amint ez a személynevekből is világosan kitűnik: Bogdán Gyurko főbíró, Iván Bozsics tímárbirtokos szpáhi, Iva Bozsics, Jovan Bozsics, Dimitri Ranit, Vuk Radsev, Marko Rankovik, Lukács Borgo, Jano Vilarik, Koszta Vilarik, Jovan Rajnovik, Marko Jovit, Jovan Vikovit, Vuk Jovit, Nikola Fodrik, Gyurko Jehovik, Dimitri Bradovik, Jana Markovik, Dimitri Jalit, Jovan Jasik, Vendel Jakanik.²⁰ Közülük a Markovics görög család a 18. században is ráckevei lakos volt, s ilyen vezetéknévű familia ma is él a járási székhelyen.²¹ 1546-ban Dimitri és Alberd bírók vezetésével vállalkoztak a ráckevei szerb és görög kereskedő-patríciusok a Csepel-sziget adójának beszedésére: Bagoszláv Nikola, A(ntal) Radosevik, Marko Rankovik, Gyura Cservenik, Koszta Balazovik, Jovan Rezanovik, B(aláz) Kordik, Tomás Kalmár, Jovan Bozsics, Jako Anosik.²²

Az 1546-os ráckevei tahrir defter (összeírásai jegyzék) egy görög papról és három görög szerzetesről tesz említést. Ezek a következők: Pop Yovan (János pópa), Nikola kalugyer, Bedő kalugyer, Anka kalugyer. Ráckeve 1546-os összeírása 686 személynevet tartalmaz, melynek egyharmada görögkeleti hangzású. Ezek közül görögök, illetve görögök leszármazottai lehettek a következők:

¹⁹ *Ludaics Miksa: A történeti emlékmű ráckevei görög vallású szerb templom.* = Sürgöny 1861. 49—51. sz., *Kereskényi Gyula: Erd és Batta községek történeti vázlatja.* Szívár. 1874. 35. *Losonci, Miklós: A ráckevei szerb templom.* = *Kovács József — Losonci Miklós: Ráckevei műemlékek.* Ráckeve 1968. 5—42.

²⁰ *Velics, 1890. 10.* Ráckeve a 15—16. században a főváros és Vác után Pest megye legfejlettebb kalmárvárosa volt, melyet helyzeti energiájának s a több mint félszáz igen értékes privilégiumlével rendelkező élelmes szerb—görög kalmárainak köszönhetett. Az oppidum 1541-ig a dunai naszádos flotta Csepel-szigeti bázisa volt, mint a középső Duna-vidék görögkeleti centruma. A török források a budai szandzsák területén egyedül Kuvinban (Ráckevén) említik a görögkeletieket az 1540—60-as években, mintegy két és félszáz—háromszáz főt. 1561—62-ben 200 jó puskás és gyalogos alföldi parasztvárosként fejték Ráckeve magisztrátusának kiállítania a budai pasa parancsára. A népesség egyre gyarapodott, az 1546-os és 1562-es tahrir defterek szerint Kuvin volt a budai szandzsák legnagyobb lélekszámú szultáni hászvárosa, 5 és félszáz, illetve 7 és félszáz tizedfizető adózó háztartásfővel. Az 1570-es—80-as évekre jelentős mértékben előretört a „rác” kalmárváros magyar lakossága, mely a parasztság tömeges betelepüléséből adódott. Az 1560-as években itt székelt „a magyarországi reformáció nemzetközileg elismert vezéregyénisége”, Szegedi Kis István szuperintendens, s ebben az időben Ráckeve lett a hódoltsági reformáció központja. A nagymúltú kalmárváros a 16. század végén pusztult el a „hosszú török háború” éveiben, s csak 1605-ben tudták újratelepíteni; eitől kezdve tipikus alföldi parasztvárosként fejlődött tovább, a török uralom végén már 13 pusztát bérelt a Duna—Tisza közti területen. (Ld. 18—19. jegyz., továbbá: *Velics, 1886. 24, 57, 144—5, 165, uó, 1890. 1011, 56—8, 187, 259, 261, 290—5, 390—1; Gyula Káldy-Nagy: Kanuni devri Budin tahrir defteri.* Ankara Üniwersitési 1971. 85—95; II. Lajos király számadási könyve. 1525. I. 12—VII. 16. Közli: Fraknói Vilmos. = *Magyar Történelmi Tár, 22. k. 1877. 105, 111, 115, 125, 182—3, 188, 194, 221; Szentkláray Jenő: A dunai hajóhadak története.* Bp. 1885. 110, 373—4; *Scaritus, 1581. 1—85. stráfa, pag. 1—6; Stephani Szegedini vita. Auctore Matthaeo Scaritaeo Pannonio.* = *Theologiae sinceriae loci communes.* . . per Stephanum Szegedinum Pannonium. Basel 1585. 8—30. — OSZK. RMK. III. 740. —; *Mészáros L.: A középkori Ráckeve története.* Kézirat.)

²¹ *Füves, 1959. 119, 121.*

²² *Velics, 1890. 57.*

37. Szűcs Kozma, 129. Ribos Pál, 131. Radik Martinos, 171. Kostadin Herancovik, 172. Jovan, a fivére, 173. György, a fivére. 174. Yovan Demyan, 199. Miklós Martinusz, 214. Rádai Nikola, 223. Kostadin Pilegovik, 306. Demyan Izlamar, 328. Kozma Acéi, 357. Pável Miletovik, 366. Ribos Lukács, 422. György Balbatan, 430. Zivko Vabrivo, 463. Bata Drakovik, 464. Lukács, a fia, 472. Kozohar Istayu, 476. Istayu Popovik, 478. . . (?) Movroconek, 494. Nikola Kostonik, 496. Nikola Vladin, 499. Pető Martosvik, 513. Yancik Lavtar, 514. György Lavtar, 579. Nikola Lavtar, 649. Ribor János, 680. Neva Kostadin.²³ Közülük a Kozma, a Konstantin(ovics) és a Popovics a 18–20. században is ráckevei lakos.²⁴

Az 1562-es ráckevei tahrir defterben az alábbi görög hangzású személynevek olvashatók: 78. Kozma Miklós, 79. János, a fia, 99. Niklasz Miklós (!), 141. Ribos Jakab, 183. Nikos István, 210. Demján Anbrus, 217. Nikos János, 254. Demján János, 262. Ribor Mihál, 319. Kosztadin László, 338. Ötvös Damján, 339. Jovan, a fia, 390. Ribos András, 391. István, a fia, 417. Szabó Koszta, 440. Kalugyer Petre, 441. Izstepán, a fia, 471. Kosztadin János ser-i mahalle (utca-főnök), 486. Dorgán György, 567. Kozma Petre, 586. Ribos István, 603. Nikos János, 623. Nikos Imre, 743. Szűcs Demján, 683. Duka Gyenös, 755. Ribos Lukács, 822. Nikos Balázs, 923. Ribor Gergel, 924. Mihál, a fia, 938. Ribos Pető, 939. Gergel, a fia, 956. Miklasz Mihál, 959. Mikla, 966. Mihla Koszta, 991. Nehéz Kozma, 1009. Nikos Petar, 1019. Leva Zonik. A nevekből is kitűnik, hogy a ráckevei görögök erősen asszimilálódtak a magyar tengerben. Ráckeve 1562-ben is a legnépesebb helysége volt a budai szandzsáknak, több adózóját regisztrálták, mint a 14 budai szandzsákbeli hászváros felének együttvéve. Viszont a falvakból betelepülő parasztok révén a lakosság nagy többsége magyar, vagy elmagyarosodott „rác”, német és olasz volt: alig 100 tipikus görögkeleti személynév található az 1562-es defterben az 1051 nyilvántartott között.²⁵

Az 1570-es évekből is név szerint ismerünk egy ráckevei görögöt. A görög és latin auctorok munkáin nevelkedett tudós humanista prédikátor-költő, Skarica Máté írja a Szegedi püspök életéről szóló művében, hogy 1572. május 1-én György pesti kirurgus gyógyította a betegeskedő ráckevei görög adóbeszedőt Latomus publikánust, aki azonban belehalt betegségébe („Publicanum Graecum Latomum”).²⁶ Lehet, hogy ő azonos azzal a Latimad rum (görög) nevű (a név nem pontos olvasatú!) budai polgárral, akit egy évtizeddel előbb még a szandzsák székhelyén vettek jegyzékbe.²⁷

Hírt ad a „hosszadalmasan nagy” görögkeleti kalmárvárosról Gerlach István, Ungnad császári követ titkára is, aki 1573 nyarán járt Ráckevén. Azt írja róla, hogy lakói magyarok és „rácok”, s ez utóbbiak „görög hitvallásúak”. Nándorfehérvárnál még azt is bejegyezte naplójába, hogy „a rácoknak Ráczkevéttől fogva idáig mindenütt vannak papjaik, szerzeteseik, apáczáik”.²⁸ Reinhold Lubenau követ, aki 1587-ben szállt meg Ráckevén, meglátogatta a híres görögkeleti vallási centrumot, a Boldogasszony-templomot is. Az egy-

²³ Gyula Káldy-Nagy, 1971. 85–9.

²⁴ Füves, 1959. 119.

²⁵ Gyula Káldy-Nagy, 1971. 89–95.

²⁶ Matthaeo Scarioaeo Pannonio, 1585. 21.

²⁷ Gyula Káldy-Nagy, 1971. 14.

²⁸ Stephan Gerlachs des Aeltern Tagebuch. . . Frankfurt am Main. 1674. Közli: Szalay László, Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században. Pest. 1859. 220–5.

ház görög papja megmutatta neki a gyönyörű bizánci freskókat, melyek festészetében a népszerű görög szent, Miklós ábrázolása uralkodott, s a német követ megcsodálta a hárcem értékes görög evangéliumos könyvet is („...sonderlich S. Nicolaus, nach Ahrt der reusischen und grichischen Kirchen. Wier haben auch grichische Bucher drein gefinden, den die meisten den grichischen Glauben führen”²⁹ Ezeket a görög imádságos könyveket minden bizonnyal „a helybeli görögök használták”).³⁰ 1587 után nincs hír a ráckevei görögökről, noha egy részük bizonyára a 17. században is a hászváros lakója volt, s részben ezek le származottai lehettek azok a 18. századi görögök, akikről Füves Ödön közölt érdekes adatokat.³¹

Görög kiskereskedő-szűcsök Budán és Pesten

A budai és pesti tahrir defterekben, valamint a budai vámnaplókban a görögök a „rum”, „urum” népnévvel megjelölve szerepelnek. Mint Fekete Lajos megállapította, a török ímrokok „örmény neveknél, zsidóknál, görögöknél, cigánynál szokás szerint megjegyzik, hogy az illető örmény (erмени), zsidó (jahud-jahudi), görög (rum, urum), cigány (csingane)”³²

Budán és Pesten Ráckevéhez hasonlóan már a török hódoltság előtt éltek görögök, de róluk még nem kerültek elő részletesebb adatok. Tudjuk, hogy már V. László udvarában görögül beszéltek, s hogy Corvin Mátyás görög tudósokat is maga köré gyűjtött.³³ 1534-ben a lutheránussá lett Bebek Imre egy görög származású budai ötvösmester szegény és csúnya árváját vette el feleségül, mely miatt Szapolyai bebörtönöztette.³⁴ Az 1551-es budai boltjegyzékben, mely az üres, hátralékos, használhatatlan helyiségekről készült, a következő bejegyzést olvashatjuk: „Kara urum szabómester boltja, napi 1/2 akese bérral.”³⁵ Ez a Kara (Fekete) nevű görög szabó rövidesen vagy meghalt, vagy elköltözött Budáról, mert egyetlen 1562-es defterben sincs feltüntetve a neve.

Az 1562-es budai összeírásai jegyzékben hat görög szerepel: 189. Bata rum, 190. György rum, 191. Duka rum, 192. Oranos rum, 234. Karacsa rum, 236. Latimad rum. Pest ezévi defterében öt görög neve található: 145. Szapok rum kúrkcü, 146. Demo rum kúrkcü, 147. Manuilo rum, 148. Nedelko rum, 149. Dimitre rum.³⁶ A kúrkcü (kürkdzsü) kifejezés a görögök iparos voltát bizonyítja; jelentése: szűcs. A budai és pesti görögök a vámnaplókban is e megjelöléssel szerepelnek.

A pesti és budai görögökről az 1571-es, 1573-as és 1580-as budai vámnaplókban 11 bejegyzés olvasható.³⁷ Összesen hat görögöt vámtoltak meg: Száró

²⁹ Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau. Hrsg. von W. Sahn. I. Teil. Königsberg 1912. 87–8.

³⁰ Füves, 1972. 229; Á. Somogyi: Kunstdenkmäler der griechischen Diaspora in Ungarn. Thessaloniki 1970. 14.

³¹ Füves, 1959. 117–22.

³² Fekete–Káldy-Nagy, 1962. 589; L. Fekete; Beyname (Laqab), personennamen (isim) und apposition (Na't) in den ofner muqáta'a -deftern. = Acta Orientalia ASH. Tom. 15. Fasc. 1–3. Bp. 1962. 108.

³³ Füves, 1972. 227.

³⁴ Kubinyi András: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig. = Budapest története. II. Főszerk. Gerevich L. Bp. 1973. 223.

³⁵ Velics, 1890. 122.

³⁶ Gyula Káldy-Nagy, 1971. 14, 186–7.

³⁷ Fekete–Káldy-Nagy, 1962. 69, 88, 93, 100, 116, 211, 215, 270.

(Szára), Kodzsu, Dimo, Atnir, Komne és Petre „urum”-ot. Kodzsu budai, Száró pesti görög volt. Dimo neve Demo formában az 1562-es pesti tahrir defterben található, tehát ő is Pesten lakott. A többiek lakhelyét nem ismerjük. A görögök kereskedelmi forgalmára vonatkozó adatokat a 2. táblázatban foglaltuk össze. Mivel a görögök csak prémekkel, bundával kereskedtek, a ruházati cikkekre kivett 5%-os vámból számítottuk ki az áru értékét.

2. táblázat

A budai és pesti görögök áruforgalma 1571–80 között

Év	Név	Áru súlya		Vám összege		Áru értéke	
		denk	kg	akcese	Ft	akcese	Ft
1	2	3	4	5	6	7	8
1571	Atnir	300	4	250	5	5 000	100
	Dimo	150	2	250	5	5 000	100
	Komne	150	2	125	4,5	4 500	90
	Kodzsu	225	3	300	6	6 000	120
	Száró	300	4	400	8	12 000	240
	(Szára)	75	1	125	2,5	2 500	50
1573	Petre	75	1	50	1	1 000	20
	Kodzsu	225	3	150	3	3 000	60
	Kodzsu	300	4	500	10	10 000	200
	Szára	150	2	150	3	3 000	60
1580	(Száró)	225	3	480	9,5	9 600	192
Összes	6 fő	2175	29	2880	57,5	61 600	1232

1571-ben 6 görög szücs hozott fel árut a Balkánról, 1275 kg mennyiségben. Ez a 3 évi prémszállítmány 58%-át jelentette. Vámja 1600 akcset tett ki (55%), mely 32 magyar aranyforintnak felelt meg. Értéke 36 000 akcese, azaz 720 ft. A legtöbb kúrköt (prémet, bundát) Száró (Szára) szücs szállította, aki két ízben is megjárta a Balkánt; ő fizette az 1571-es vám 33%-át, s vitte Pestre az áru 40%-át a görögök közül.

1573-ban már csak 2 görög szállított prémet a vilajetszékhelyre, Szára és Kodzsu. Az áru mennyisége 675 kg, vámja 800 akcese (16 ft), értéke 16 000 akcese, vagyis 325 ft (25%). Ekkor Kodzsu bonyolította le a nagyobb forgalmat, ő fizette a vám 81%-át, s vitte az áru 77%-át.

1580-ban már csak Száró hozott fel a Balkánról kúrköt, 225 kg mennyiségben. Vámja 480 akcese, vagyis 9,5 ft (17%). Értéke 9600 akcese, azaz 192 ft (15%).

Az adatokat áttekinthető megállapítható a görögök rangsora. Az első helyen a pesti Száró (Szára) szücs áll 750 kg (34%) áruszállítmánnyal. Vámja 1155 akcese (40%). Ő négy alkalommal járt árubeszerző úton a déli területeken. Neki volt a legnagyobb forgótökeje a görögök közül; nyilván ezért tudott legtávolabb kitarítani Pesten. A második helyre a budai görög szücs, Kodzsu került. Áruszállítmánya 750 kg (34%), vámja 950 akcese (33%). Ő három utat tett meg, s éppen annyi prémet vitt Budára, mint Száró Pestre, de kevésbé jó minőségűt, s ezért kevesebb vámot fizetett. A harmadik helyen Atnir áll a maga 300 kg (14%) árujával. Vámja 250 akcese (9%). Ő már kisebb tőkével rendelkezett, s egyetlen alkalommal járt a Balkánon. Száró, Kodzsu és Atnir bonyolította le

a hat görög kúrközsü prémszállítmányának túlnyomó többségét, 82%-át! Dimo, Komne és Petre árufelhozatala és forgótökeje együttesen is nagyon kevés, külön-külön pedig egészen minimális volt.

A görögök szücsök, boltosok kereskedelmi forgalma összességében igen alacsony szinten állt. Például egy Hadzsi Iljász nevű budai mohamedán rendszer (kereskedő) egyetlen felvásárlóján több árut (34 denket) szállított a szandzsák székhelyére, mint a 6 görög szücs együttvéve!³⁸ Ehhez hasonló példát még sokat idézhetnénk a budai vámnaplóból; láthattuk, hogy a latinok kereskedelmi volumene is messze meghaladta a maroknyi görög kisiparos-kiskereskedő áruforgalmát. Megállapíthatjuk tehát, hogy bár az évi 50 akcese fejadó fizetésére is képtelen szegényebb magyar rájákhöz képest vagyonosoknak számítottak a pesti és budai kiskereskedő-szücsök, de az igazi, hivatásos távolsági kereskedőkkel nem vehető össze tőkéjük, áruforgalmuk. A vámnaplók közléseiből kitűnik, hogy a néhány denk prémet, bundát nem eladás céljára, hanem saját maguknak hozták fel a Balkánról, s kis műhelyükben dolgozták fel készárúvá, melyet a kincstártól bérelt boltosokkában árusítottak. Mint az 1552-es adat mutatja, kis árubódéikat napi 1/2 akceseért bérelték ki a budai török kincstártól. Minden bizonytalannal volt kifizetődő számukra az üzlet a hatalmas tőkével dolgozó mohamedánok, zsidók, magyarok és délszlávok konkurrenciája miatt, hiszen számuk egyre fogyott: 1571-ben még hatan éltek Budán és Pesten, 1573-ban már csak ketten, s 1580-ban egyedül Száró dolgozott kis pesti műhelyében.

A hódoltsági görögök nagyobb területet átfogó, intenzív kereskedelme csak a 17. században indult meg, a török hatalom meggyengülése, a mohamedán kereskedelem lehanyaglása, a magyar és délszláv áruforgalom visszaesése után. A 17. század elejétől a görög kereskedők a legtöbb hódoltsági mezővárosba befészkeltek magukat, s szinte teljesen kisajátították az áruforgalom lebonyolítását a Duna—Tisza közén.³⁹

4. A XVI. századi hódoltsági cigányok

A nagy hászvárosok adózó cigány népessége

A 16. századi Magyarországon már nagyszámú cigány népesség élt. A század végén Petro Busto, Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem olasz diplomata-zenésze így ír róluk: „A várak és falvak mellett sok cigány tanyázik, akik télen vályogkunyhókban, nyáron pedig a szabad ég alatt laknak. Mindenféle erőszakos mesterséget űznek, a hóhérok is többnyire közülük kerülnek ki.”⁴⁰ Idő multával számuk tovább gyarapodott, mint ahogy erről a hódoltságot a Duna mentén bejáró Edward Brown angol utazó is meggyőződött: „Arra is figyelmeztettek bennünket, hogy a cigányok (cipsies) nagy tolvajok. Ez a nép igen el van terjedve Magyarországon. . .”⁴¹ A török hódoltság éveiben a cigányok már nagyobb számban telepedtek le a városokban, a várak környékén. Mint

³⁸ Uo. 82.

³⁹ Füves, 1959. 119; *uő.*: Görögök a Duna—Tisza közén. = Antik Tanulmányok-13. k. 1. sz. 1966. 92; *uő.*: 1972. 227—31.

⁴⁰ Ludwig Fékövi: Die Zigeuner. = Musik in Ungarn. Monatshefte für Musik, Geschichte. Leipzig 1898. 146.

⁴¹ Brown Eduard utazása 1669—70. Közi: Szamota István, Régi utazások Magyarországon és a Balkáni-félszigeten 1054—1717. Bp. 1902. 375.

Takáts Sándor helyesen megállapította, „Budán és egybeült a 16. században egész cigány városrészek támadnak”.⁴²

Az indiai eredetű,⁴³ de magukat az egyiptomi fáraók ivadékainak tartó⁴⁴ nomád cigányok kezdettől fogva igen jó kapcsolatokat építettek ki az oszmán hódítókkal. A történelmi Magyarország déli területeiről származó török források már 1540–42-től említést tesznek cigányokról, akik mint zenészek, kovácsok, tűzmesterek (topcsik), golyóöntők, szegkovácsok, kardkovácsok, puszkapor-készítők, fegyvercsiszárok, hóhérok, seborvosok, katonák, kalauzok stb. a mohamedán hadsereg és közigazgatás szolgálatába állottak, vagy az egyre inkább „balkáni jellegűvé” váló hódoltsági hászvárosok mohamedán katonai-polgári rétegének dolgoztak. A harami várban például 15 cigányzenész és 6 cigánykovács élt 1540-ben, s mivel kincstári szolgálatot teljesítettek, mindenféle adó alól teljes felmentést élveztek.⁴⁵ A hódoltsági tahrir defterekben és dzsizje-defterekben (fejadó-jegyzékben) szereplő Csikán, Sikán, Szikán, Cigán, Csigán, Cigare, Csingane nevű adózók ugyancsak a cigányok elterjedt voltáról tanúskodnak.⁴⁶

A napjainkig közzétett török források 5 erős gazdasági potenciálú, igen népes szultáni hászvárosban említenek adózó cigányokat nagyobb számban: Tohrán, Pécssett, Ráckeven, Esztergomban és Budán.⁴⁷ Közülük igen sokan az Abdullah jelképes utónevét viselték, mely arra utalt, hogy az illető apja még „hitetlen” volt, de ő már áttért a próféta vallására.⁴⁸

Az 1553-as tolnai mukáta-elszámolások a népes Gucsora-familiáról és egyéb cigányokról tartalmaznak több adatot. Gucsora cigányt, Dorka Gucsorát, Gucsora Ilonát, Gucsora Margitot, Gucsora Ágotát, Perváne Abdullahot, Durák Abdullahot és egy harmadik Abdullahot különböző vétségeikért, „rosszakaratú rágalmazásért”, „lopásért”, „tilalom-áthágásáért” stb. 50–150 akcse pénzbüntetéssel sújtották a török hatóságok. A Gucsorák nőtagjai mezőgazdasági terményekkel kiskereskedelmet folytattak. 1558 tavaszán Gucsora Katalin 3 arany értékű gyümölcs után 7,5 akcse, 2 aranyat érő búza után 5 akcse, Gucsora Ilona 2 arany értékű gyümölcs után szintén ennyi vámot fizetett Szolnokon. Az 1553-as tolnai hagyatéki leltárak arról tanúskodnak, hogy a Gucsorák nagy szegénységben tengették életüket. Gucsora Ágota augusztus 17-i hagyatéki leltára csak egy 7 akcse értékű viselt ruhát s egy 56 akcset érő turkoman szoknyát említ meg. Az ugyanazon elhalt Gucsora Orsolya hagyatéka egy rossz régi ház 60 akcse értékben, egy 14 akcset érő viselt ruha és egy olló, 4 akcse értékben.⁴⁹

Az 1554-es baranyai dzsizje-defter szerint a pécsi cigányok közül a mohamedán hitre áttért renegátok külön dzsemaatot (testületet, közösséget)

⁴² Takáts, 1915. 421.

⁴³ A cigányok indiai eredetére a magyar Vályi István teológus figyelt fel a lejdeni egyetemen az 1760-as években. (Anzeigen aus sämmtlich-kaiserlich-königlichen Erbländern. Wien 1776. 6. évf. 87.). A magyarországi cigányok történetére vonatkozó adatokat legutóbb Sárosi Bálint összegezte. (Sárosi. Cigányzene... Bp. 1971. 9–19, 50–1).

⁴⁴ Sárosi, 1971. 9–10.

⁴⁵ Velics, 1890. 3–5.

⁴⁶ Gyula Káldy-Nagy, 1971. 88; Fekete: A hatvani szandzsák 1550. évi adóösszeírása. Jászberény 1968. 73–4; Káldy-Nagy: Baranya megye XVI. századi török adóösszeírásai. Bp. 1960. 22, 39, 43, 45, 48; Velics, 1886. 102 stb.

⁴⁷ Velics, 1890. 137–40; Káldy-Nagy, 1960. 10; Gyula Káldy-Nagy, 1971. 89–95–10; Fekete: Az esztergomi szandzsák 1570. évi adóösszeírása. Bp. 1943. 33.

⁴⁸ Fekete: Buda, Pest és Óbuda nem-mohamedán polgári lakossága 1547-ben és 1580-ban. TBM. VI. k. Bp. 1938. 118; uő, 1943. 33; Káldy-Nagy, 1970. 109.

⁴⁹ Velics, 1890. 137–40, 214–4.

alkottak. Összesen 12 mohamedán cigány adófizető férfi háztartásfő élt Pécssett; mindnyájan jellegzetes mohamedán nevet viseltek: Ali, Juszuf, Hasszán, Dzsafar, Perváne stb. Közülük 8 Abdullah utónevét viselt, ezek bizonyára a török megszállás után tértek át a próféta vallására. A mohamedán pécsi cigányok „szabott átalányösszegben együttesen 250 akcset fizettek”.⁵⁰

Az 1562-es ráckevei tahrir defter 22 cigány nevéet tartalmazza.⁵¹ Ebből 9 keresztény, 13 mohamedán hangzású volt. Egyes keresztény cigányok, pl. Jovan Cigán görögkeleti hangzású keresztnevet viseltek, mások katolikusat (Csikán András, Cigán Matias, Cigán János stb.). Egyikük a népnéven kívül előző lakhelyéről volt közelebről megnevezve: Döbrői Cigán. Alagozs Lajos hithű cigány fia áttért a hódítók hitére: Alagöz bin Abdullah (Alagozs fia, Allah szolgája). A renegát cigányok a pécsiekhez hasonlóan jellegzetes mohamedán neveket viseltek: Ferhád, Haszán, Murád, Kászim, Musztafa stb. Valamennyi Abdullah utónevét viselt, tehát újonnan tértek át a mohamedán vallásra. Közülük Kászim bin Abdullah az 1558-as mevajib defter (zsoldajstrom) szerint a budai vár dobosa volt napi 7 akcse zsold fejében. 1559 júliusának legelején a végváriak fogságába esett, s ráckevei ingatlanát a török kincstár Kuvin-szigeti adóbeszedője, Mímár Gyorgye emin július 4-én elárvereztette 3000 akcseért. Egy esztendei fogság után Kászim kiszabadult, s vagyonát a budai kincstárból visszakapta. Nem lépett be ismét a katonaság kötelékébe, hanem hazatért Ráckevére; erre a lépésre minden bizonnyal a hadifogság keservei készítették.⁵²

A cigányok Pécshez hasonlóan Esztergomban is külön testületet alkottak,⁵³ melynek élén a kethüda, a cigányvajda állott. Az 1570-es esztergomi tahrir defterben Ibrahimot tüntetik fel kethüda gyanánt, míg egy másik Ibrahim „a volt kethüda” megjelöléssel szerepel. Ő talán az új kethüda apja volt. A 22 cigány közül csak háromnak volt görögkeleti hangzású neve: Dobrovi cigánynak, Radoszav Jovannak és Nikola cigánynak. A többiek mind mohamedán személynévet viseltek. Három újonnan kikeresztelkedett is volt közöttük (Ali, Hüsejin és Bajramlu Abdullah). Fejadó fizetésére 16 cigányt köteleztek; az 5 fiú és a cigánykethüda nem adózott.

A defterek szerint a legtöbb adófizető cigány Budán élt, ahol külön „cigányvárost” népesítettek be. A budai cigánymahalle lakóiról 1546-tól a 16. század végéig több oszmán-török forrás megemlékezik. Az 1546-os budai tahrir defter szerint a „koptok”, vagyis a cigányok („egyiptomiak”) mahalléja a Duna közelében helyezkedett el („Mahalle-i kibtiyan der nezd-i Tuna”).⁵⁴ A cigányváros lakói 6 dzsemaatot alkottak: Tódor, Lepontye, Ponity és Togan (Tabán) Ardarcik kenézek állottak a négy görögkeleti keresztény testület élén, míg a 2 muzulmán dzsemaat vezetője nincs megjelölve. Összesen 56 cigányt regisztráltak a cigánymahallében. Ezek 45 háztartást alkottak, melyből hármat özvegyasszonyok vezettek (7%). A cigányháztartások 71%-a keresztény (kizárólag görögkeleti) hangzású személynévet viselt, tehát 5 évvel Buda eleste után a cigányok több mint 2/3-ad része még apái hitén élt. Viszont 13 nő cigány (29%) már áttért a mohamedán vallásra, s ezek kivétel nélkül megkapták a jellegzetes Abdullah utónevét. A 32 görögkeleti cigány háztartásfő közül a mohamedán

⁵⁰ Káldy-Nagy, 1960. 10.

⁵¹ Gyula Káldy-Nagy, 1971. 89–95.

⁵² Velics, 1890. 225; Fekete—Káldy-Nagy, 1962. 395, 527; Gyula Káldy-Nagy, 1971. 94.

⁵³ Fekete, 1943. 33.

⁵⁴ Káldy-Nagy, 1970. 109; Gyula Káldy-Nagy, 1971. 10.

hatóságok 30-at köteleztek állami dzsizje-adó fizetésére. A 13 muzulmán cigány közül 12-öt szorítottak adófizetésre, de ők igen jelentős, 50%-os adókedvezményben részesültek: fejenként csak 25—25 akcese „resm-i bennak”-ot (zsellérpénzt) kellett fizetniük.

A cigánymahalle vezetője, a cigányvajda Szinán kethüda volt, aki egy vizimalommal is rendelkezett. Neve többször előfordul a budai vámnaplókban, élénk borkereskedelmet folytatott. A cigányvajda és a kenézek tényleges hatalommal nem rendelkeztek, csak a hódítók parancsait továbbították közösségük felé, segítettek az adó behajtásában stb. A budai bírók, kenézek, kethüdák hatáskörét találóan jellemzi Derschwamb német követ az 1550-es évek közepén: „Csak arra voltak jók, hogy ide-oda szalasztva mások rendelkezéseit kövessék.” A magyaroknál is jóval alacsonyabb gazdasági-társadalmi szinten élő cigányok vezetői, akik minden bizonnyal e korban is írástudatlanok voltak, még ennél is korlátozottabb jogkörrel rendelkezettek: „a cigányvajdák, a görögkeleti kenézek működéséről a másfél évszázad alatt egyetlen írásbeli emlékünknél sem maradt. Valószínű, hogy csak szóbeli formában intézkedtek, és hatáskörük, legalább a török kor első felében, még a magyar bírók hatáskörét sem érte el.”⁵⁵

Az 1547-es budai dzsizje-defter cigányösszeírása kevés változásról tesz említést.⁵⁶ Ebben a defterben Nedelko Petri és Baraban Radoszav neve már nem szerepel, viszont 6 új névvel találkozunk (Nedelko Dimitri, Radics Yako, Isztoyan Tokil, Petrejo, Todor fia, David Szovik, Musztafa bin Abdullah). Musztafán kívül Ponity kenéz fia, Karagöz is áttért a mohamedán vallásra, és a szokásos Abdullah utónevet kapta. 1547-ben tehát éppen 60 főt regisztráltak a budai cigánymahallében, s közülük 15-en voltak mohamedán hitűek.

1559-ben is összeírták a török hatóságok a budai cigányokat. Az ezévi szandzsáksdefter még publikálatlan, viszont fordítója, Káldy-Nagy Gyula röviden összegzi fontosabb adatait a magyarországi török világról készített munkájában:⁵⁷ „Az 1546-ban összeírt 56 kopt közül meghalt 15 fő, úgymint 12 családfő, 2 nőtlen fiú és egy özvegyasszony, továbbá megszökött 27 fő, mégpedig 24 családfő, 1 nőtlen fiú és 2 özvegyasszony. Budán maradt továbbra is 13 családfő és 1 nőtlen fiú. Rajtuk kívül 1559-ben nyilvántartásba vettek még 9 összeírási sorba került fiút, közülük 6-ot már nősen, és 40 beköltözött családfőt. E beköltözés révén tehát a koptok száma 13 év alatt 12%-kal gyarapódott.”

A budai mukátaa-elszámolás 1560. április 17-i kiadás-rovata azt bizonyítja, hogy az adózó cigányok mintegy egyharmad része kovácsként dolgozott. Ezen a napon 15 cigánykovács 15 napra, 3 cigánykovács 7 napra naponként 3 akcese, összesen 283 akcese fizetést kapott néhány budai sajka, budai és csepeli kikötőbeli hajó kijávitásáért.⁵⁸ Ebben az évben a váci vámnapló is említést tesz egy cigányról: 1560. november 30-án „Çingane Marqo” két hordó bort vitt át a vámon, s 25 akcese illetéket fizetett utána.⁵⁹ Az 1562-es budai tahirin defter nem tartalmaz cigányösszeírást. Lehetséges, hogy a cigánykovácsok, cigányzenészek és más török szolgálatban álló cigányok elkísérték a budai pasát 1561/

⁵⁵ Fekete: Budapest a törökkorban. Budapest története. III. k. Bp. 1944. 168—75; Fekete Lajos—Nagy Lajos, 1973. 399.

⁵⁶ Fekete, 1938. 131.

⁵⁷ Káldy-Nagy, 1970. 111.

⁵⁸ Fekete—Káldy-Nagy, 1962. 492.

⁵⁹ Türkische Beiträge zur Handelsgeschichte der Stadt Vác (Waitzen) aus dem 16. Jahrhundert. Von E. Vass. = Acta Orientalia ASH. Tom. 24. Fasc. 1. Bp. 1971. 20. Vácnak az 1570-es években keletkezett török házösszeírása cigányokról nem ad hírt (Fekete: A törökkori Vác egy XVI. századi összeírás alapján. Bp. 1942. 29—88).

62-es dunántúli és tiszántúli portyáira, s mint katonai szolgálatban állók, teljes felmentést kaptak az adófizetés alól, s ezért nem kerültek be az adódefterbe.⁶⁰

1580-ban már 90 cigányt regisztráltak a budai cigányvárosban.⁶¹ A korábbi 6 dzsemaat helyett 3 katonai szakaszt (bölüköt) és egy dzsemaatot alkottak. Közülük 1 görögkeleti, 2 nyugati keresztény (magyar) és 87 mohamedán nevet viselt, vagyis 96,67%-uk muzulmán, s alig 3,33%-uk volt keresztény vallású! A hódoltság 4. évtizedében a budai cigányok áttérése a hódítók hitére tehát csaknem teljes mértékben befejeződött. Harminchat cigány kapott Abdullah nevet (41,38%), ezek bizonyára a néhány évvel vagy évtizeddel előbb kikeresztelkedettek közül valók lehettek. Ötvenegy cigány kereszt- és utóneve egyaránt mohamedán hangzású volt, nekik tehát már az apjuk is a próféta hitén élt (58,62%). A jegyzékbe vett cigányok 4 nőtlen fiú kivételével mind nős férfiak voltak. A 86 háztartásfő közül 82-öt köteleztek dzsizje-adó beszolgáltatására. Valószínű, hogy a 3 szerbölük (szakaszparancsnok) és a dzsemaat vezetője kapott felmentést a fejadó alól. Ebben az évben is csak egy cigány töltötte be a kethüda tisztségét, Szinán. Ő feltehetőleg azonos azzal a Szinán kethüdával, aki az 1546-os budai defterben malomtulajdonosként szerepel, míg az 1551-es vámnaplóban cigánykethüda, 1571/72-ben pedig Szinán cigány néven került regisztrálásra. 1580-ban már nős fiával élt közös háztartásban, tehát igen idős ember lehetett.

Az 1580-as összeírás 4 cigány mesterségét nevezi meg: hírt ad egy ötvös-rézművesről, egy vásári felügyelőről, egy hóhérról és egy seborvosról. Volt a cigányok között egy néma (dilsziz) Abdullah is. Az a tény, hogy ekkor már csak 8 cigány élt a polgári dzsemaat-szervezet keretei között, s 82-en 3 katonai bölüköt alkottak, arra vall, hogy a budai cigányok túlnyomó többsége közvetlenül a katonaság szolgálatában állott mint harcos, kézműves, zenész stb. Míg a nemkatonáskodó cigánykovácsok 1560-ban napi 3 akcese fizetést kaptak, addig például Kurd Abdullah katonakövács és Kászim Abdullah dobos 7—9 akcese szoldot húzott naponta! Nyilvánvaló, hogy elsősorban ez az igen jelentős fizetésbeli különbség, valamint hadjáratok alkalmával a szabad rablások lehetősége csábította a cigányokat a mohamedán vallás tömeges felvételére, a katonaság kötelekébe lépésre. Mint Káldy-Nagy Gyula hangsúlyozza, „a török szolgálatban állók közül mohamedán hitre azok tértek át inkább, akiket valamilyen érvényesületi vágy hajtott (a megélhetésüket kereső délszláv martalócok például nem tértek át)”.⁶² Az óska, 60 akcsét érő putrik, szakadozott sátorok rongyos, társadalomból kiközösített cigányjait a „rác” martalócokkal ellentétben nyilvánvalóan az érvényesülés, a társadalmi felemelkedés, anyagi helyzetük rendezésének vágya hajtotta a korábbi életforma megváltoztatására, a görögkeleti orthodox (kopt) egyházzal való szakításra, a mohamedán vallás felvételére, az oszmán-török hódítók feltétlen kiszolgáltatására.

A budai cigányság feltehetőleg 1580 után is a cigánymahallében maradt. Erről tanúskodik egy 1598-as latin nyelvű forrás, mely Buda külső városának cigányok lakta részéről ad hírt („zingarorum civitas exterior”).⁶³ A 16. századi budai cigányokról több összeírás egyelőre még nem ismeretes, 17. századi defter

⁶⁰ Takács, 1915. 425; Magyar Levelek a XVI. századból. I—II. rész. Közli: Komáromy András. = Történelmi Tár. Új folyam VIII. k. 1907. 121—60, 388—436.

⁶¹ Fekete, 1938. 133.

⁶² Káldy-Nagy, 1970. 113.

⁶³ Fekete Lajos—Nagy Lajos, 1973. 338.

pedig még egy sem került publikálásra. De hogy a török kor második felében is éltek itt cigányok, bizonyítja az a tény, hogy a főváros 1686-os visszafoglalásakor 30 cigány nő esett a császáriak fogságába.⁶⁴

A cigányok borkereskedelme a vámnaplók tükrében

A 16. századi vámnaplókban 8 cigány személynév található: Ali, Janka, Marko, Martina, Milos, Naszuh, Szinán és Vukasin.⁶⁵ A keresztnév mellett minden esetben ott szerepel a cigány (csingane) megjelölés.

Az 1560-as váci vámnaplónan szereplő Marko cigány 2 fucsi bort szállított át a vámon. E mintegy 96 liter bor vámja 25 akcese (50 dénár) volt. Az átlagosan 4%-os vámból kiindulva a borszállítmány értékét 625 akcsére, vagyis 12 ft 50 dénárba becsülhetjük.

A többi cigány a budai vámhelyen fordult meg. A töredékes 1551-es budai vámnapló két cigányról tesz említést, Martináról és a cigányok kethüdjéről (Szinánról). Összesen 192 liter bort vittek Budára, mely után éppen 50 akcese (1 aranyforint) vámot fizettek. Az áru értéke 1250 akcese (25 ft) volt. 1571-ben 6 cigány 8 alkalommal fordult meg a vámnál: Szinán háromszor; Naszuh, Janja, Vukasin, Ali és Milos egyszer. Összesen 1584 liter bort szállítottak, és 412,5 akcese (8 ft 25 dénár) vámot fizettek. Az áru értéke 206,25 ft, azaz 10 312 akcese volt. 1572-ben már csak Szinán, a kethüda vitt át bort a vámon, 240 liter mennyiségben, mely után 1,25 ft vámot fizetett. Az áru értéke 1562 akcese (31,2 ft) volt.

Összesen tehát 7 cigány 11 alkalommal vámostatott bort Budán. Egyedül a jómódú cigányvajda tett meg 5 árufelvásárló utat, míg társai csak egyet-egyet. A személynevekből kitűnik, hogy csak két cigány, Ali és Szinán kethüda volt mohamedán vallású, míg a többiek tipikus görögkeleti neveket viseltek.

3. táblázat

A borszállító cigányok rangsora 1551–72 között

Név	Az áru					% -os részesedés az áruforgalomból	Rangsor
	mennyisége	vámja		értéke			
		liter	akcese	Ft	akcese		
1	2	3	4	5	6	7	8
Szinán	960	250	5	5 250	105	45,4	1.
Vukasin	336	87,5	1,75	2 187	44	15,9	2.
Milos	240	62,5	1,25	1 562	32	11,3	3.
Naszuh	192	50	1	1 250	25	9,1	4.
Janja	192	50	1	1 250	25	9,1	4.
Marko	96	25	0,5	625	12,5	4,6	5.
Martina	48	12,5	0,25	313	7	2,3	6.
Ali	48	12,5	0,25	313	7	2,3	6.
8 fő	2112	550	11	12 125	257,5	100,0	—

⁶⁴ Károlyi Árpád—Wellmann Imre: Buda és Pest visszavívása 1686-ban. Bp. 1936. 148.

⁶⁵ Fekete—Káldy-Nagy, 1962. 27, 33, 41, 43, 54, 75, 96, 131; E. Vass, 1971. 20; Fekete, 1962, 108.

A 7 cigány összesen 2016 liter bort szállított Budára, bizonyára a cigánymahalel szükségletének fedezésére, és 525 akcese (10,5 ft) vámot fizetett utána. A bor értéke 13,125 akcese, vagyis 262,5 ft volt. Ezekből az adatokból megállapítható a borszállító cigányok rangsora, melyet a 3. táblázatban tekintünk át (488. l.).

Az 1571-es vámnaplóból megállapítható a cigányok borkereskedelmének átlagos volumene, mert ez a forrás az év egészére kiterjed. Ebben az esztendőben 6 cigány 8 alkalommal fordult meg a budai vámnál; bizonyára más években is e körül mozoghatott a cigányok átlagos borforgalma. A budai cigányok borkereskedelme tehát igen alacsony szinten mozgott; nem folytattak intenzív áruforgalmat, csak alkalomadtán, rendszertelenül vittek egy-két hordó bort a cigánymahalle szükségletének fedezésére. Egyedül Szinán kethüda bonyolított le többé-kevésbé rendszeresnek tekinthető borkereskedést. Például 1571-ben háromszor fordult meg a budai vámnál, összesen 12 hordó borszállítmánnyal. Egy-egy útjára tehát átlagosan 4—4 hordó bor esett. Áruforgalma jelentősen meghaladta bármelyik cigányét (egyedül ő bonyolította le a borforgalom 45,4%-át), viszont a délszláv, magyar, latin és zsidó nagykereskedők mögött messze elmaradt. Például egy Iván nevű borkereskedő 1550. XI. 21-én 22 hordó bort vitt át a vámon; Ábrahám zsidó 1551. I. 6-án 15 hordóval, Mihócs latin 1551. II. 15-én 44 hordó borral kereskedett.⁶⁶ A cigányok nem meggazdagodni akartak minimális borszállításukból, hanem csupán súlyos megélhetési problémáikon akartak könnyíteni e tevékenységi formával is, amely tökéletesen megfelelt vándorló-nomadizáló hajlamaiknak.

⁶⁶ Fekete—Káldy-Nagy, 1962. 15, 19, 21, 24. A források felkutatásában és szakmai kérdésekben nyújtott segítségért ezúton mondunk köszönetet Káldy-Nagy Gyula turkológusnak, Lakatos Ernő Pest megyei levéltárigazgatónak, Mandl Sándornak, a MOL csoportvezetőjének, V. Windisch Évának, az OSZK osztályvezetőjének és Kovács Zoltán demográfusnak.